

Over de toekomst van het Nederlands in de wetenschap

Presentatie bij de uitreiking van de ABG VN Essay Prijs 2012

Engels is onbetwist de belangrijkste voertaal in de wetenschappelijke wereld. Het nut van Nederlandstalige publicaties wordt door menigeen betwijfeld, nu wij bijna net zo makkelijk in het Engels publiceren. Maar is die twijfel wel gegrond?

De Academische Boekengids heb ik pas laat leren kennen, ik geef het eerlijk toe. Lang was het een blad waarvan ik wel eens had gehoord. Nóg een boekenbijlage, dacht ik toen. Maar zodra ik het eenmaal regelmatig begon te lezen, deed het me onmiddellijk denken, niet aan de boekenbijlagen van de Volkskrant of NRC, of aan Vrij Nederlands 'Republiek der Letteren', maar aan The New York Review of Books. En ik kende voorheen geen ander blad dat daarbij maar in de buurt kwam : dat zijn lezers op een zo indrukwekkende manier op de hoogte houdt van wat op academisch niveau aan boeken verschijnt - in de eerste plaats op het gebied van de geesteswetenschappen in ruime zin. The New York Review of Books heeft de lat inmiddels wel griezelig hoog gelegd - ik denk vooral door de unieke mix van zijn auteurs: men is erin geslaagd de beste academici en de beste journalisten aan het blad te verbinden. Glenn Bowersock, Mary Beard, Anthony Grafton, Robert Darnton, Daniel Mendelsohn: the list is endless. Regelmatig overkomt me wat me overkwam nadat ik de recensie had gelezen die Max Hastings enkele weken terug wijdde aan de nieuwe biografieën van Himmler en Heydrich: dat je het blad even weg moet leggen om op adem te komen.

Ik heb begrepen dat de oprichters van de ABG inderdaad de ambitie hadden een soort New York Review of Books te maken, wat onmiddellijk de vraag oproept of er met zo'n prachtblad al op de markt wel behoefte is aan een Nederlandstalige variant? Velen van ons, vooral binnen de geesteswetenschappen, maken zich grote zorgen over de toekomst van het Nederlands in de wetenschap. Veel academische bestuurders en collega's houden ons voor dat alleen Engelstalige publicaties nog 'tellen'. Die dienen uiteraard peer reviewed te zijn - waarvoor bij mijn weten niet eens een Nederlandse vertaling bestaat. Veel van het beste wat in Nederland nu door geesteswetenschappers wordt geleverd, verschijnt inmiddels ook in het Engels, en af en toe wordt dat zelfs door de The New York Review of Books ook gesignaleerd. Maar dat wij nu ook in het Engels publiceren wil nog niet zeggen dat het Nederlands dus heeft afgedaan en dat bijgevolg een ABG niet meer nodig zou zijn.

'VELEN VAN ONS, VOORAL BINNEN DE GEESTESWETENSCHAPPEN, MAKEN ZICH GROTE ZORGEN OVER DE TOEKOMST VAN HET NEDERLANDS IN DE WETENSCHAP.'

Natuurlijk is er grote behoefte aan de ABG - al was het alleen maar omdat het Nederlands nog steeds een belangrijke taal is in de wetenschap. Nog afgezien van het feit dat de meeste bachelor- en veel masteropleidingen in Nederland en Vlaanderen nog steeds in het Nederlands worden gegeven, verschijnen nog altijd heel veel schitterende, wetenschappelijke boeken en artikelen in het Nederlands: van Frits van Oostrom, Siep Stuurman en Floris Cohen tot Rens Bod. De ABG bewijst dat er eveneens nog meer dan voldoende recensenten zijn die vervolgens prachtige analyses leveren van die boeken - in het Nederlands. Wat mij betreft was bijvoorbeeld het stuk dat Douwe Draaisma vorig jaar nog in de ABG schreef over grensoverschrijdingen in de wetenschap net zo indrukwekkend als het beste wat in The New York Review of Books verschijnt - waarin het niet had kunnen staan, omdat het ging over twee Nederlandse boeken, van Pim van Lommel en Dick Swaab.

Wat de zo pessimistische pleitbezorgers van het Nederlands volgens mij parten speelt is het feit dat zij in de opmars van het Engels een bedreiging zien. Handhaving van het Nederlands is, denk ik, vooral gebaat bij erkenning van de meertaligheid van wetenschap. Die meertaligheid was vanaf het ontstaan van de moderne wetenschap normaal. Vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw hebben de Europese volkstalen naast het Latijn als vehikel gediend voor de wetenschap. Terwijl het academisch onderwijs in heel Europa nog in het Latijn werd gegeven, kwam Simon Stevin al aan het einde van de zestiende eeuw op voor het Nederlands, publiceerden Galilei en Descartes vervolgens én in het Italiaans of Frans én in het Latijn, en werd de voertaal in de Engelse, Franse en Duitse koninklijke wetenschappelijke academies al vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw Engels, Frans en Duits. Ook de tijdschriften die deze academies uitgaven, zoals de Transactions of the Royal Society, waren gesteld in de volkstaal. En ze werden volgeschreven door wetenschappers die hun opleiding in het Latijn hadden gevolgd: kennelijk zaten de volkstaal en de wetenschappelijke lingua franca elkaar toen niet in de weg.

'WAT DE ZO PESSIMISTISCHE PLEITBEZORGERS VAN HET NEDERLANDS VOLGENS MIJ PARTEN SPEELT IS HET FEIT DAT ZIJ IN DE OPMARS VAN HET ENGELS EEN BEDREIGING ZIEN.'

In zekere zin bevinden wij ons nu in de omgekeerde situatie: grote delen van onze opleidingen vinden nog plaats in de volkstaal; maar op het moment dat wij gaan publiceren wenden wij ons - dikwijls - tot het Engels. Veel van het beste van wat nu nog eerst in het Nederlands verschijnt, komt al binnen enkele jaren vervolgens óók in het Engels voorhanden. Ook dat gebeurde trouwens in de vroegmoderne tijd voortdurend: Thomas Hobbes wilde zijn Leviathan op het curriculum van Oxford en Cambridge zien en dus verscheen in 1668 - hetzelfde jaar waarin een Nederlandse vertaling van dat boek uitkwam - een integrale editie in het Latijn. En nog helemaal aan het eind van de achttiende eeuw verscheen een volledige Latijnse vertaling van alle drie de kritieken van Kant. Het academisch gebruik van Latijn stond toen inmiddels sterk onder druk, maar Kant moet gedacht hebben: je kunt nooit weten. Dood was het

Latijn ook in de Verlichting nog lang niet.

Het begon in de loop van de achttiende eeuw wel een beetje raar te ruiken, en het is denk ik de moeite waard kort stil te staan bij de vraag waarom – voor enige tijd – een eind kwam aan die eeuwenoude traditie om in minstens twee talen te publiceren. Peter Burke heeft erop gewezen dat het Latijn uiteindelijk sneuvelde – in de loop van de negentiende eeuw zal het ook aan de universiteit definitief in onbruik raken – juist door toedoen van zijn meest geestdriftige pleitbezorgers: het waren de latinisten zelf die het Latijn om zeep brachten door hun purisme. Goed Latijn, zo werd ons in Europa vanaf de vijftiende eeuw voorgehouden, is als dat van Cicero. Doordat Cicero's Latijn tot maatstaf werd verheven, werd het Latijn echter ter dood veroordeeld, want daardoor was het niet in staat zich nog langer te ontwikkelen en de nieuwe wereld te beschrijven zoals die zich na de Middeleeuwen had aangediend. Want die wereld was gevuld met voorwerpen, gebruiken, functies en hele werelddelen waarvan Cicero nooit had durven dromen.

Dat de genadeklap voor het Latijn kwam in de negentiende eeuw had vooral politieke achtergronden; hij viel samen met de opkomst van de natiestaat. In de filosofie was het met name Fichte die van het gebruik van de volkstaal een principekwestie maakte. In zijn Reden an die deutsche Nation uit 1808 – uitgesproken in de schaduw van de triomftocht van Napoleon – stelde hij zich op het standpunt dat écht 'denken' altijd denken in de moedertaal was. Hegel zou vervolgens Luthers vertaling van de Bijbel in het Duits als een beslissend moment identificeren in de gang naar de moderniteit. 'MEERTALIGHEID WAS VANAF HET ONTSTAAN VAN DE MODERNE WETENSCHAP NORMAAL.' Daar kwam nog bij dat uitgerekend in dezelfde negentiende eeuw het karakter van de universiteit in Europa sterk veranderde: de universiteit was niet langer hoofdzakelijk een instelling voor hoger onderwijs, zij werd ook de belangrijkste locatie voor wetenschappelijk onderzoek – precies op het moment dat zij het Latijn vaarwel zei. Daarmee ontstond een situatie die al in het midden van de achttiende eeuw was voorspeld door D'Alembert, in zijn fameuze voorwoord tot de Encyclopédie: als 'modern' wetenschapper juichte hij de neergang van het Latijn natuurlijk toe, maar, zo haastte hij zich daaraan toe te voegen, inmiddels schrijven 'zelfs' Engelse en Duitse geleerden in de eigen taal. Nog even en 'Zweden, Denen en Russen' gaan dat óók doen, en daar zal de wetenschap onder lijden: wetenschappers zullen zich gedwongen zien voordat zij aan de slag kunnen gaan 'zeven à acht' talen te leren. Wanneer ze die eenmaal onder de knie hebben, verzuchtte D'Alembert, zal er voor wetenschap niet veel tijd meer over zijn.

D'Alembert lijkt, met andere woorden, de onvermijdelijkheid van een nieuwe lingua franca te hebben voorzien. En hoewel hij natuurlijk de voorkeur gaf aan het Frans, denk ik dat hij met ons huidige, tweetalige regime goed zou hebben kunnen leven: het Engels is anders dan het Latijn springlevend. Onze lingua franca is geen dode taal. Bovendien: het is veel eenvoudiger Engels te leren dan Latijn. D'Alembert mag dan wel hebben geklaagd over de tijdverspilling die het leren van alle Europese volkstalen met zich mee zou brengen, maar hoeveel tijd en moeite werd ook in de achttiende eeuw nog gestoken in het leren van de taal van Cicero? Leibniz, een van de laatste grote geleerden die nog veel in die taal schreef, had als jongen op de middelbare school in Leipzig jarenlang meer dan twintig uur per week Latijn. Dat hebben onze studenten echt niet nodig om een paper in acceptabel Engels te produceren. Engels is, kortom, here to stay, dat wil zeggen: tweetaligheid zal de regel blijven.

De vraag is vooral wat de politieke toekomst is van die tweetaligheid. Het toeval wil dat eerder dit jaar Philippe Van Parijs, hoogleraar in Leuven en Harvard, over dit thema in Rotterdam de eerste Erasmus Lecture in Philosophy hield; het is ook het thema van zijn nieuwe boek, Linguistic Justice (2011). Uit dit boek wordt onder andere duidelijk dat de huidige omarming van het Engels als wereldtaal in elk geval nieuw is voor zover het een 'democratisch' fenomeen is. Na de Oudheid werd het Latijn in stand gehouden door een kleine elite; beheersing van het Latijn gaf toegang tot en was uitdrukking van de Macht. Het Latijn deed dienst als het 'teken' van die Macht – Françoise Waquets prachtige boek over de geschiedenis van het post-klassieke Latijn is niet voor niets getiteld *Le latin ou l'empire d'un signe*. Latijn was exclusief; Engels daarentegen – dat wil zeggen: een soort van Engels – wordt inmiddels gesproken op heel het vasteland van Europa, met name door jongeren, en ook in Azië wordt het Engels razendsnel de tweede taal van honderden miljoenen jonge mensen.

Dat maakt de huidige rol van het Engels ook anders dan die van het Frans in de achttiende eeuw, want ook dat was een elitetaal, gebruikt voor diplomatiek verkeer en geleerde correspondentie. Van Parijs beschouwt de bevordering van het Engels tot wereldwijde lingua franca als een cruciaal middel tot het vestigen van mondiale politieke rechtvaardigheid: het gemeenschappelijk gebruik van één taal beschouwt hij als een belangrijke voorwaarde tot de mogelijkheid mee te leven met alle mensen op aarde en de vestiging van wat hij noemt 'a transnational demos'. Tegelijkertijd is hij van oordeel dat talige pluriformiteit verdedigd moet worden – het debat onder filosofen rond zijn boek spitst zich vooral toe op de vraag of taalkundige diversiteit goed is als zodanig. 'DOORDAT CICERO'S LATIJN TOT MAATSTAF WERD VERHEVEN, WERD HET LATIJN TER DOOD VEROORDEELD.'

Maar voor het Nederlands is dat, denk ik, écht een academisch debat, want de gemeenschap van Nederlandstaligen is groot en rijk en zij beschikt in het Nederlands over een groot en rijk medium, met lange wortels, ook in de beoefening van de wetenschap. Ik noemde net Simon Stevin al, die zoals u weet het Nederlands verrijkte met allerlei wiskundige termen en die in het Nederlands een groot ingenieur en wetenschapper was. Wie de Nederlandse wetenschapsgeschiedenis overziet, kan niet anders dan

getroffen worden door de continuïteit van het Nederlands in de wetenschap naast het Latijn, het Frans en – inmiddels – het Engels: Stevin stond aan de basis van de zeventiende-eeuwse school voor ‘Nederduytsche Mathematique’ in Leiden, waar in het Nederlands werd gedoceerd. Ik denk aan Antonie van Leeuwenhoek, die helemaal geen Latijn las, en aan Jan Swammerdam, aan de geleerde genootschappen van de achttiende eeuw, maar ook aan de zogenaamde Tweede Gouden Eeuw, rond 1900: in de jaren zeventig van de negentiende eeuw promoveerden achtereenvolgens Van der Waals, Lorentz en Kamerlingh Onnes allen op Nederlandstalige proefschriften.

Mijn punt is niet dat de keuze voor het Engels in de natuurwetenschappen pas van na de Tweede Wereldoorlog dateert, en dus slechts van recente datum is, maar juist dat het herstel van de tweetaligheid een einde maakte aan de uitzonderlijke situatie van de eentaligheid. Tweetaligheid was tot aan de negentiende eeuw de regel, en is dat nu opnieuw. De Academische Boekengids laat zien dat van het herstel van die tweetalige traditie in de wetenschap geen bedreiging hoeft uit te gaan voor het Nederlands. En het goede nieuws is dat de ABG niet alleen staat. De KNAW doet eveneens haar best het Nederlands te beschermen: Nederlands, tenzij was de titel van het rapport dat zij nu een paar jaar geleden deed uitgaan over de toekomst van de geesteswetenschappen. Zelfs de door velen zo verfoeide ERIH-lijst (European Reference Index for the Humanities) van de European Science Foundation bevat bijvoorbeeld voor het vakgebied geschiedenis Nederlandstalige tijdschriften in de ‘hoogste’ categorie ‘INT1’. Maar ik geef toe: misschien laat ik mij nu meeslepen door mijn eigen optimisme, want dat zijn er drie van de 217.

‘ENGELS IS, KORTOM, HERE TO STAY, DAT WIL ZEGGEN: TWEETALIGHEID ZAL DE REGEL BLIJVEN.’

Toch: de recente nadruk vanuit ‘Den Haag’ – en dan heb ik het over het Binnenhof én over NWO – op de noodzaak van ‘valorisatie’ van wetenschap wijst in dezelfde richting, en dit geldt zowel voor de alfa- als voor de gammawetenschappen, want valorisatie betekent onder andere: het informeren van een breed publiek en het entameren van debat. Niets wijst erop dat het Engels de taal wordt van het publieke domein in ons land.

Wetenschap is steeds meertalig geweest. Driehonderd jaar geleden al betekende goed Latijn leren niet automatisch: en dus het Nederlands, Frans of Italiaans vaarwel zeggen. Vandaag de dag hoeft het Engels het Nederlands evenmin te verdringen, zolang onze bestuurders en onze collega’s maar zo verstandig blijven het Nederlands aan de universiteit desnoods maar te dulden.

Wiep van Bunge is hoogleraar geschiedenis van de filosofie en decaan van de Faculteit der Wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Literatuur:

- Peter Burke. ‘Heu domine, adsunt Turcae. A Sketch for a Social History of Post-medieval Latin’. In: Peter Burke en Roy Porter (red.). *Language, Self, and Society. A Social History of Language*. Polity Press. Cambridge 1991, pp. 23-50.
- Douwe Draaisma. ‘It’s all right, I’m a doctor. Grensoverschrijding in de wetenschap’, *Academische Boekengids* 88 (2011): 10-12.
- KNAW. *Nederlands, tenzij. Tweetaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen*. KNAW. Amsterdam 2003.
- Philippe Van Parijs. *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford University Press. Oxford 2011.
- Françoise Waquet. *Le latin ou l’empire d’un signe*. Albin Michel. Parijs 1999.

Externe links

Het stuk van Douwe Draaisma over grensoverschrijding in de wetenschap is hier te vinden:
<http://abg-app.eu/its-all-right-im-a-doctor/>

De volledige inhoud van de *Philosophical Transactions of the Royal Society* vanaf de eerste editie uit 1665 is als PDF beschikbaar:
<http://rstl.royalsocietypublishing.org/>

Van en over Simon Stevin is heel veel te vinden in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren:
www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=stev001

Fichtes Reden an die deutsche Nation is ook online terug te vinden:
www.zeno.org/Philosophie/M/Fichte,+Johann+Gottlieb/Reden+an+die+deutsche+Nation

Philippe Van Parijs over ‘linguïstische onrechtvaardigheid’:
<http://vimeo.com/37723898>